

8. Потебня А.А. Мысль и язык.- Харьков, 1913.
9. Потебня А.А. О национализме//Мова. Національність. Денаціоналізація: Стаття і фрагменти/Упор. і вступ стаття Ю.Шевельова.-Нью-Йорк, 1992.
10. Роджерс К.К науке о личности//История зарубежной психологии.-М., 1986.
11. Тлумачний новий словник української мови: У 4 т.-К., 1998.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови.-К., 1998.
13. Частотний словник сучасної української художньої прози: У 2 т.-К., 1981.
14. Штепа Р. Словник чужослів.- Торонто, 1977.
15. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность.-Л., 1974.
16. Kassirer E. Philosophie der symbolischen Formen // Цит. за: Звегинцев В.А. Язык и лингвистическая теория.-М., 1973.
17. Kiss Y., Armstrong C., Milroy R. The associative thesaurus of English.-Edinburg, 1972.

М.М.Фащенко

Орфоепія іменникових словоформ

Українська літературна мова, ввібравши в себе суттєву частину загальнонародних вимовних рис, сформувала орфоепічні норми, обов'язкові для всіх, хто нею володіє. Добрі вони чи не дуже, легкі чи важкі, до вподоби всім чи ні – це тема окремої розмови. Зараз ідеться про оволодіння орфоепією та про значні труднощі у цьому процесі.

З приводу орфоепічних проблем учнів, студентів філологічного факультету і частково вчителів-мовців уже висловлювалися деякі міркування [7; 8]. Продовжимо розгляд цієї проблеми на матеріалі вивчення іменника, словоформи якого вимагають уваги й зусиль, оскільки у багатьох випадках написання не збігається з вимовою.

Значну кількість іменників І відміни становлять слова з основою на кінцевий [к], що чергується із свистячим [ц'] у давальному та місцевому відмінках однини. Це чергування важливе, специфічне для укра-їнської мови; часті помилки у недотриманні його зумовлені впливом діалектного мовлення та російської мови, де воно відсутнє.

Перед [ц'] багато приголосних є слабкими, тому суттєво змінюють своє звучання. Із усіх іменників на -ка (приблизно 6750) [3]

близько 43% (приблизно 2900) включає саме такі словоформи, в яких наявні асимілятивні процеси і досить важкі для засвоєння, бо не фіксуються орфографією.

Відомо, що шиплячий звук перед свистячим є слабким і змінюється на свистячий у межах фонетичного слова. Це вимовний закон, тому винятків у цьому процесі немає.

Словник фіксує значну кількість іменників І відміни (близько 1350), в яких перед [к] стоїть [ц']: *співачка, ложечка, вербичка, сестричка*. Коли [к] змінюється на [ц'] у формі давального та місцевого відмінків однини, шиплячий зазнає асиміляції за місцем творення та за м'якістю: *швачка - шва[ц']і, слухачка - слуха[ц']і, поперечка - на попере[ц']і, качечка - каче[ц']і, вуличка - на вули[ц']і* та ін.

Шиплячий [ж] у сполученні з [ц'] звучить як [з'ц'], тобто змінюється на свистячий м'який, зберігаючи дзвінкість: *плодоніжка - на плодоні[з'ц']і, книжка - у кни[з'ц']і, пряжка на пря[з'ц']і, сережка - в сере[з'ц']і, Палажка - Пала[з'ц']і*. Такі звукозміни виявляються майже у 130 словах, зафіксованих словником.

Глухий шиплячий [ш], сполучаючись із [ц'], звучить як [с'] і разом з ним - [с'ц']: *пташка - пта[с'ц']і, усмішка - усмі[с'ц']і, волошка - у воло[с'ц']і, юшка - в ю[с'ц']і, Явдошка - Явдо[с'ц']і*. Таких іменників словник фіксує майже 210.

Ця досить велика група слів, що мають шиплячий перед [к] в кінці основи, по суті, не включена у процес вивчення іменника в школі, а варто це робити не тільки через істотні фонетичні зміни у словоформах, а й у зв'язку з їхньою семантичною різноманітністю: тут і назви за родом діяльності (*створювачка, викладачка, засолювачка*), за національною належністю та місцем проживання (*узбечка, горнячка, степнячка*), зменшено-пестливі назви, такі характерні для української мови (*курочка, шиєчка, квіточка, пташка, пташечка*) та ін.

Приголосний [д] у сполученні із свистячим [ц'] звучить як [дз'ц'], тобто змінюється на м'який свистячий африкат внаслідок асиміляції за способом творення та м'якістю: *зарядка - заря[дз'ц']і, колодка - на коло[дз'ц']і, колядка - у коля[дз'ц']і, жердка - на жер[дз'ц']і, згадка - у зга[дз'ц']і*. При цьому приголосний зберігає дзвінкість перед глухим. Іменників, що мають вказані звукові зміни, за нормативним словником - близько 200.

Глухий проривний [т] в аналогічній позиції звучить як [ц'], у сполученні із суфіксальним [ц'] - як [ц']: *палатка - в пала[ц':]і, латка - на ла[ц':]і, викрутка - викру[ц':]і, куртка - у кур[ц':]і, нитка - на ни[ц':]і.*

Дещо складнішою є вимова форм давального та місцевого відмінків однини при збігові кількох приголосних. Крім вказаної вище асиміляції, відбувається пом'якшення зубного приголосного, який знаходиться перед [ц']: *кістка - кіс[с'ц':]і, хустка - ху[с'ц':]і, невістка - неві[с'ц':]і, пастка - у па[с'ц':]і.* Цьому процесові підлягають і деривати від слів іншомовного походження: *телефоністка - телефоні[с'ц':]і, лаборантка - лабора[н'ц':]і, студентка - студе[н'ц':]і, клієнтка - кліє[н'ц':]і.* Іменників із кінцевим *-тка* в українській літературній мові немало, словник фіксує близько 700 одиниць.

Зміна [к] на [ц] в аналізованій категорії іменників зумовлює неодмінне пом'якшення попереднього зубного [л], [н], [з], [с], що часто не береться до уваги, бо, за орфографічними нормами, ця м'якість не позначається м'яким знаком: *перепілка - перепі[л'ц']і, гуцулка - гуцу[л'ц']і, тарілка - тарі[л'ц']і, полонянка - полоня[н'ц']і, шкірянка - у шкіря[н'ц']і, стежинка - на стежи[н'ц']і, приказка - у прика[з'ц']і, галузка - на галу[з'ц']і, сосиска - сиси[с'ц']і, редиска - реди[с'ц']і.*

Іменників І відміни із асимілятивними змінами за м'якістю перед-кінцевих приголосних основи в українській літературній мові досить багато, більше 1400 одиниць, із них на *-нка* [н'ц'і] – більше 1000. Звертати увагу на них слід ще й тому, що існує м'якість фінальних [л'ц'і], [н'ц'і] на фонемному рівні, що й позначається на письмі м'яким знаком: *лялька - ляльці, ненька - неньці.* Ці явища розрізняються й фонетично, й орфографічно.

Більше ніж півтисячі іменників І відміни мають пред [к] звук [ʝ], що позначається літерою *в*. Варто звертати увагу на те, що це голосний, хоча й короткий, тому оглушуватися, як у російській мові, не може: *корі[ʝ]ка, корі[ʝ]ки, корі[ʝ]ці* і т.д.; *ни[ʝ]ка, голі[ʝ]ка, виши[ʝ]ка, накри[ʝ]ка* та ін. Цей короткий голосний вимовляється у всіх словоформах, крім родового множини: *корі[в]ок, голі[в]ок.*

Отже, вивчення відмінкових форм іменників І відміни вимагає уваги й зусиль не лише через наявність історичних чергувань, через своєрідність закінчень твердої, м'якої та мішаної груп, а й у зв'язку з таким збігом звукових одиниць, який можливий лише на фонем-

ному рівні, а не на вимовному. При реальній вимові виникають істотні звукозміни, які віддаляють звуковий образ слова від фонемного складу та написання.

Інша категорія слів, що також вимагає пильної уваги, – це іменники чоловічого роду на *-ець*. У непрямих відмінках через випадання [с] виникають звукозміни, пов'язані не лише із чергуванням фонем /е/ з нулем звука, а й з позиційними та комбінаторними явищами.

Приголосний [в] перед [ц'] звучить як [ʝ], так же він вимовляється і в кінці слова після голосного: *мовець - мо[ʝ]ця, мо[ʝ]цеві, -ю, ... мо[ʝ]ці, мо[ʝ]ці[ʝ]; острівець - острі[ʝ]ця, ... острі[ʝ]ці[ʝ]; виконавець - викона[ʝ]ця, ... викона[ʝ]ці[ʝ].* Словник фіксує близько 270 іменників з такою вимовою.

Шиплячий [ж] у всіх формах непрямих відмінків звучить як [з] чи [з] залежно від м'якості та твердості наступного свистячого: *переможець - перемо[з']ця, перемо[з]цеві, -[з']цю, ... перемо[з']ці, перемо[з']ці[ʝ]; заporожець - заporо[з']ця, заporо[з]цеві, -[з']цю, ... заporо[з']ці, заporо[з']ці[ʝ].* При цьому зберігається дзвінкість приголосного перед глухим.

Вимова глухого свистячого [с] або [ц'] наявна при реалізації [ш] або [ч] перед [ц']. Іменників на *-шець* та *-чець*, крім *вишець, лічець, деревоточець*, нормативний словник не фіксує. Перше слово практично не використовується; в разі відмінювання словоформи на *-чець* звучать так: *лічець - лі[ц':]я, лі[ц:]еві, -[ц':]ю, ... лі[ц':]і, лі[ц':]і[ʝ]; деревоточець - деревото[ц':]я, деревото[ц:]еві, -[ц':]ю, ... деревото[ц':]і, деревото[ц':]і[ʝ].*

Дзвінкий проривний [д], зберігаючи дзвінкість, у всіх непрямих відмінках звучить як [дз'] чи [дз]: *полководець - полково[дз']ця, полково[дз]цеві, -[дз']цю, ... полково[дз']ці, полково[дз']ці[ʝ]; молодець - моло[дз']ця, моло[дз]цеві, -[дз']цю, ... моло[дз']ці, моло[дз']ці[ʝ]; їздець - їз[дз']ця, їз[дз]цеві, -[дз']цю, ... їз[дз']ці, їз[дз']ці[ʝ].* Хоча таких іменників, за словником, небагато (близько 60), вони мають звучати у процесі навчання, бо є різноманітними за семантикою й у звуковому відношенні істотно доповнюють матеріал І відміни, де часто вживаються форми *грудка - на гру[дз']ці, дудка - у ду[дз']ці.*

Глухий проривний [т] у сполученні з [ц'] звучить як [ц':] чи [ц]:

винуватець - *винува[ц':]я, винува[ц:]єві, -[ц':]ю, ... винува[ц':]і, винува[ц':]і[ў]...*; митець - *ми[ц':]я, ми[ц:]єві, -[ц':]ю, ... ми[ц':]і, ми[ц':]і[ў]...*

Зубні приголосні [л], [н], [з], [с] перед [ц'] зазнають асиміляції за м'якістю: *стрілець - стрі[л']ця, стрі[л]цеві, -[л']цю, стрі[л']ці, стрі[л']ці[ў]...*; *мізинець - мізи[н']ця, мізи[н]цеві, -[н']цю, мізи[н']ці, мізи[н']ці[ў]...*; *різець - рі[з']ця, рі[з]цеві, -[з']цю, ... рі[з']ці, рі[з']ці[ў]...*; *літописець - літопи[с']ця, літопи[с]цеві, -[с']цю, ... літопи[с']ці, літопи[с']ці[ў]...*

Іменники на *-ець*: вартій уваги матеріал і через досить значну кількість слів (близько 850), і завдяки різноманітній семантиці та характерним для української орфоепії звукозмінам.

Не можна обійти прийменниково-іменникових конструкцій, адже прийменник, як клітинка, входить до фонетичного слова разом з наголошеним іменником [3:123], тому на стику приголосних виникають ті ж звукозміни, про які мовилося вище.

Прийменник *з* у сполученні з [к], [п], [т], [т'], [х], [ф], [с], [с'], [ц], [ц'] вимовляється глухо – як [с] чи [с'] залежно від твердості та м'якості наступного приголосного: *з килима - [скилима], з партії - [спарти], з тіста - [с'т'іста], з хати - [схати], з сіллю - [с':іл':у], з цілини - [с'ц'ілини]*.

У сполученні з початковим шиплячим іменника прийменник *з* звучить як шиплячий - дзвінкий чи глухий залежно від акустичних властивостей сильного звука: *з жартом - [жс:артом], з шумом - [ш:умом], з чола - [шчола], з джемом - [жджемом]*.

Прийменник *без* теж змінює кінцевий свистячий на шиплячий, становлячи з іменником одне фонетичне слово: *без жалю - [безж:а'л'у], без шуби - [безжшуби] і [беш:уби]*.

Кінцевий [д] у ненаголошених прийменниках *під, над, від* та ін., зберігаючи дзвінкість перед глухим, за правилами орфоепії, зазнає змін: у сполученні з свистячим звучить як свистячий африкат [дз] чи [дз'], у сполученні з шиплячим – як шиплячий африкат [дж]: *під ситом - [п'ідзситом], над землею - [надзземлейу], від ціни - [в'ідз'ц'іни], від дзвону - [в'ідздзвону]; від жару - [в'ідджжару], під шепіт - [п'іджжешепіт], над чолом - [надджчолом], над джерелом - [надджджерелом]*.

Уваги вимагає позиційна вимова [в] як [ў] на початку слова, в середині перед приголосним та в кінці: *вхід - [ў]хід, жовтень - жо[ў]тень, гнів - гні[ў]*. Російською мовою: [ф]ход, гне[ф] [2:23, 26].

Труднощі у засвоєнні аналізованих вище слів форм зумовлені розбіжністю між звучанням та фонемним складом, зафіксованим на письмі. Але досить істотні вимовні помилки допускаються й тоді, коли написання збігається з вимовою. Йдеться про виразну тенденцію до оглушення приголосного в середині та у кінці слова. Напевне, позначається вплив російської мови. Зіставимо: українською мовою - *ри[б]ка, витя[ж]ка, бері[з]ка, ду[б]ки, заморо[з]ки, дру[г], айсбер[г], атомохі[д]*; російською - *ры[п]ка, вытия[ш]ка, берё[з]-ка, ду[п]ки, заморо[с]ки, дру[к], айсбер[к], атомохо[т]* [2].

Рівень засвоєння вимови приголосних та їх сполук в іменикових словформах носіями літературної мови засвідчило кількаразове анонімне опитування студентів I, III курсів та вчителів-мовників.

Збереження кінцевого дзвінкого приголосного, відповідно до літературної норми, представлено так: *са[д]* - в 1/3 опитованих, *моро[з]* - у 50%, *парово[з]* - у 1/4, тобто дві треті вимовляє *са[т]*, половина - *моро[с]*, три чверті - *парово[с]*, порушуючи дуже важливу орфоепічну норму, вивчення якої починається у початкових класах. Помилки у вимові дзвінкого перед глухим у середині слова допускають в окремих випадках до 80% опитованих: *са[т]ком, гря[т]ка, ло[ш]ка*.

Щодо іншої орфоепічної норми – вимови глухого перед дзвінким як дзвінкого - то її дотримується менше половини студентів I курсу, іноді правильну відповідь дають лише окремі особи. Наприклад, *рю[г]зак*, слово, яке транскрибується у підручниках, правильно вимовляє 1/3, *баске[д]бол* - 7 осіб із 50, а *вели[г]день* - 2 особи із 50. Решта ототожнює вимову з написанням.

Отже, випускники шкіл у своїй масі не дотримуються орфоепічної норми збереження дзвінкого приголосного та подзвінчення глухого перед дзвінким, що є однією з визначальних рис звукової характеристики української літературної мови, хоча ця норма подається у підручниках - початкових класів, 5 та 10-11 класів.

Особливості вимови шиплячого перед свистячим у середині слів виявляються в респондентів по-різному в залежності від глухості чи дзвінкості шиплячого. Мабуть, вимова глухих засвоюється легше,

бо правильно зафіксували форми, де [ч], [ш] змінюються на [ц], [с] перед [ц']. 50-60% опитуваних: *до[ц':]і, поли[ц':]і, му[с']ці, галу[с']ці*. Вимову ж дзвінкого ж як з у цих же формах - *ду[з']ці, ло[з']ці, за-поро[з']цям* - не подав майже ніхто.

Така ж тенденція простежується й у вимові [д], [т] перед [ц']. Наприклад, вимовляють *ті[ц':]і* - 40%, *на лопа[ц':]і* - 60%, у той же час - *гря[дз']ці, на кла[дз']ці, моло[дз']ці* - ніхто. Правильної вимови останніх трьох слів не зафіксував також ніхто із опитуваних вчителів.

Дані від студентів III курсу, які вивчили орфоепіку в повному обсязі, досить невтішні: складні вимовні норми багатьма відтворюються з трудом, а практична вимова часто не збігається із нормативною.

Респонденти усіх груп фіксували різні варіанти вимови того ж самого слова. Ці факти досить красномовні. Той, хто не володіє природною українською мовою, як правило, ототожнює звучання з написанням. Природні носії української мови іноді подавали по два варіанти, відмінних від графічного, що свідчить про відчуття мовцями змін у звучанні. Але відсутність знань не дозволяла вибрати правильний варіант.

Цілком очевидно, що основна причина негараздів з літературною вимовою полягає в тому, що орфоепія вивчається безсистемно і до того ж, як сукупність правил, окремо від словоформ усіх частин мови. Літературна вимова має засвоюватися, тренуватися під час вивчення процесів творення та відмінювання слів.

Від підручників з мови багато залежить у процесі засвоєння орфоепії. Оскільки більша частина матеріалу читається вголос – і правила, і приклади, і вправи, важливо, щоб звучання відповідало орфоепічним нормам, щоб лексика була різноманітною, не обмеженою лише найуживанішими словами, словоформи яких не містять складної вимови. На уроках повинне звучати все, що властиве народно-розмовній мові, адже норми літературної вимови відбивають її найістотніші особливості. Народнорозмовною вимовою діти оволодівають без зусиль, бо цей процес не ускладнюється написанням, писемним варіантом мовлення. Практика – читати так, як написано, часто руйнує вимовні навички учнів, сформовані у побутовому середовищі.

Для того, щоб писемне мовлення не руйнувало природної вимови звуків, їх сполучень, що збігається з орфоепічною нормою,

потрібні, принаймні, дві умови: а) наявність усного зразка для наслідування, яким повинне бути мовлення вчителя, а також магнітофонні записи тощо; б) наявність системи транскрибованих зразків, які б орієнтували учнів у правильній вимові словоформ у разі їх відмінного написання.

Транскрибовані зразки у шкільних підручниках трапляються, але зрідка і не скрізь, де треба.

У підручнику для 5 класу подається транскрипція деяких слів [4:117,134], зокрема складні для вимови звукосполучення показані на іменникових словоформах: *молотьба* [д'б], *просьба* [з'б], *рюкзак* [гз], *пісня* [с'н'], *ложці* [з'ц'], *дочці* [ц':], *нігті* [хт'] [4:139].

Підручник для 6 класу у розділі про іменник [5:46-104] наводить два слова як зразок вимови іменників із подовженням приголосного [5:95] та чомусь дві дієслівні словоформи на [с':а] та [ц':а]. Оце й усе. Вивчення іменника зорієнтоване на писемну форму літературної мови. Ось красномовний приклад. Для з'ясування дуже важливих для української мови чергувань кінцевих приголосних основи іменників I відміни ставиться завдання скласти словосполучення із поданих слів, серед яких є: *купатися, в, річка; давати, тітка; розповідати, сестричка*. Крім вияву чергування [г]-[з'], [к]-[ц'], [х]-[с'], ці словоформи мають сполучення [чц'], [тц'], які вимовляються як [ц':], що значно складніше для засвоєння, бо не збігається з написанням. Дуже доречним був би у такому випадку зразок вимови.

У підручнику, у названому розділі, з різною метою - у теорії, у завданнях, поясненнях – вжиті слова, звучання яких відмінне від написання: *багатства, Вітчизна, боротьба, запорожці, ніжці, молоде, Ашгабад, вокзал, довідці* та ін. На яку вимову орієнтовані учні, адже зразків немає?

Відрадним явищем є поява у підручнику для 10-11 класів двох таблиць – «Основні норми правильної вимови» та «Уподібнення у групах приголосних» [1:185-187], де подані майже всі правила вимови та зразки, зокрема й деяких іменникових словоформ. Параграф «Основні норми української літературної вимови» [1:18-22] містить цілий ряд цікавих і корисних завдань, виконання яких неможливе без використання названих таблиць. Шкода, що підручники попередніх класів не мають системи вимовних зразків, які б прак-

тично готували учнів до сприйняття теорії, викладеної у підручнику 10-11 класів.

Традиційно під час вивчення іменника відмінюють: *сосна, вишня, груша, гора, суддя, мрія, межа, воїн, вождь, герой, товариш*, - звертаючи увагу на відмінність закінчень у певних групах та на чергування фонем. Не виявлено відмінювання бодай одного іменника з істотною відмінністю між написанням та вимовою. Деяка однобічність у залученні мовного матеріалу не сприяє формуванню знань про різноманіття слів та їх форм, з яким щоденно практично мають справу мовці, у тім числі й учні. У процесі навчання доцільно осмислювати різноманітний матеріал, що в розумних межах відбиває все багатство лексичного, семантичного та звукового складу літературної мови.

Говоримо про роль шкільних підручників у формуванні нормативних мовленнєвих навичок, оскільки шкільна програма передбачає оволодіння орфоepією в повному обсязі. Діяльність більшості випускників шкіл не пов'язана з філологічною освітою, з дальшим удосконаленням літературної вимови, і культура їхнього усного мовлення визначається шкільною підготовкою.

Філологічне навчання у вузах також не забезпечує формування стійких навичок усного літературного мовлення, бо після викладу норм вимови у курсі фонетики ніде більше у підручниках не йдеться про вимову слів та їх форм. Вивчення мови зорієнтоване в основному на писемний її різновид, де фіксується здебільшого головний вияв фонем, а не розмаїття її алофонів.

Поки у процесі навчання не буде враховано незаперечного факту функціонування літературної мови у двох рівноправних формах - писемній та усній, - доти триватиме недооцінка усного мовлення, ототожнення фіксованих на письмі букв із реальними звуками, отже, буде продовжуватися процес спотворення своєрідної, неповторної, властивої тільки українській мові звукової гами.

1. Беляєв О.М., Симоненкова Л.М., Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т. Українська мова: Підруч. для 10-11 кл. шкіл з укр. та рос. мовами навч.- К., 1997.
2. Горпинич В.А. Русско-украинский орфоэпический словарь.- К., 1992.
3. Інверсійний словник української мови.- К., 1985.
4. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови: Учб. посіб. для студ. філол. ф-тів.- Одеса, 1996.

5. Передрій Г.Р., Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т., Остаф Я.І. Рідна мова: Підручник для 5 класу.- К., 1991.

6. Передрій Г.Р., Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т., Остаф Я.І. Рідна мова: Підручник для 6 класу.- К., 1993.

7. Фащенко М.М. Орфоepічні проблеми у вивченні української мови (наслідки одного опитування)//Щорічні записки з українського мовознавства.-Одеса, 1998.- Вип.5.

8. Фащенко М.М. Українська орфоepія - теорія і практика// Щорічні записки з українського мовознавства.-Одеса, 1999.- Вип.6.

І.В.Сурінова, Н.М.Хрустик

Звертання, виражене кличним відмінком, у поезії Т.Г.Шевченка мовою оригіналу та перекладі російською мовою

Кличний відмінок як засіб вираження звертання – не лише одна із важливих морфологічних ознак української мови, а й своєрідний стилістичний прийом. Саме такого висновку ми дійшли, аналізуючи звертання, виражені кличним відмінком, в оригінальних поезіях Т.Г.Шевченка та їх перекладі російською мовою. Методика дослідження, в основі якої лежить порівняння двох близьких мов, в одній з яких кличний відмінок активно функціонує, а в іншій втрапився, якнайкраще показує роль звертань, виражених цим відмінком, а також труднощі, пов'язані з їх перекладом.

Кличний відмінок як засіб вираження звертання насамперед є морфологічною ознакою української мови, завдяки якій створюється неповторний національний колорит. Успадкований із давньоруської мови, кличний відмінок залежно від потреб ситуації долучає до тексту урочистість та піднесеність або ж теплоту та невимушеність. Невипадково у творах релігійного змісту, написаних церковнослов'янською та російською мовами, при зверненні до Бога обов'язково використовується форма кличного відмінка (пор., напр., Боже, Іисусе, Господи, Отче наш тощо). Зберегти цю ознаку української мови при перекладі творів завдяки компенсаційним засобам практично неможливо. Саме тому кращі, з нашого погляду, перекладачі